

Távoli közelmúlt

Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában. Szerk.: Horváth Sándor.

Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 375 oldal

Merész célt tűztek maguk elé a *Mindennapok Rákosi és Kádár korában* című tanulmánykötet szerzői, amikor az úgynevezett szocialista korszak újszerű bemutatására vállalkoztak. Ennek oka pedig az időszak eseményeinek időbeli közelségén túl az, hogy a szocialista rendszer¹ éveinek megítélése még napjainkban is erősen politikai jellegű kérdésnek számít. Bár szerencsére történetírásunk már túllépett a párttörténeti munkáknak a valósággal köszönőviszonyban sem álló világán, azonban a korszak 1990 utáni, leginkább *totalitárius* szemléletű történeti megközelítése sem nevezhető elfogultságoktól mentesnek.² Ha valaki eltér ettől a bevett, politikai irányultságú kánontól, akkor igen könnyen különböző – szakmai és közéleti – érzékenységek által szegélyezett mellékvágányra kerülhet. Már ezért az új útra lépő *bátorságért* is üdvözölhető tehát a Horváth Sándor által szerkesztett kiadvány, amelynek szerzői szakítva a politikatörténeti megközelítésekkel, valóban újszerű módon, az átlagemberek élete felől megközelítve kísérelték meg a közelmúlt történetének bemutatását. Mint arra Gyáni Gábor is rámutatott a kötethez írt előszavában, a tanulmányok szerzőinek többségére az antropológiai szemléletmód hatott (9.), amely kis közösségekben az *idegenséget* vizsgálata tárgyául emelve próbálja megérteni a múltat.³ Szerzőink is megpróbálták a hagyományosan 1948–1989 közötti időhatárral jelzett periódust számukra *idegennek* tekinteni és azt kisebb esettanulmányokon keresztül megérteni, illetve az olvasókkal megértetni. Hol van már ez az olvasókkal együttgondolkodó történeti látásmód a magyarázó és objektivitásra törekvő magabiztos historikusétól?

¹ Kornai János nyomán a *szocialista* kifejezést használom az 1948–1989 közötti időszak uralmi rendszerének megnevezésére. Vö. Kornai János 1993: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, 35–36.

² A talán legnagyobb hatású totalitarizmus-elmélet Hannah Arendt nevéhez fűződik. Arendt, Hannah 1992 [1951]: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest. A totalitarizmus legfontosabb jellemzőiről lásd például Bihari Mihály 2005: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, 91–93., míg a totalitarizmus-elméletekről Fleck Zoltán 2001: *Jogszolgáltatató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Budapest. A tanulmánykötetben is felmerül a korszak politikai megközelítésű vizsgálatainak, így a totalitárius szemléletű írások egyoldalúságának problémája, lásd Bódy Zsombor – igaz 1945–1948 közötti időszakot vizsgáló – írását (116–117., 128–130.).

³ Az antropológiai történelemszemerletről bővebben lásd Sebők Marcell (szerk.) 2000: *Történeti antropológia*. Budapest.

Gyáni Gábor előszavában a sokszínű történeti megközelítést, a változatos forrás- és módszerhasználatot tekinti a kötet legfőbb erényének (10.). A többszerzős tanulmánykötet-forma valóban jó esélyt kínál a sokszínűségre, azonban egyúttal magában hordozza annak veszélyét is, hogy túlzottan eklektikus, szétcsúszó szerkezetű lehet a kiadvány. A továbbiakban a tanulmányok általános ismertetése és néhány írás részletesebb bemutatása után arra keresem a választ, mennyiben állja meg a munka – újdonságán túl – egységes szerkezetű és szerkesztésű kiadványként is a helyét.

A Gyáni Gábor által kiemelt sokszínűség rögtön szembeötlik, ha megnézzük a tartalomjegyzéket. A szerzők között találunk történészt, szociológust, néprajzkutatót és művészettörténészt is, ami valóban változatos írással kecsegtet. A tudományterületek képviselőinek szerepe a kötetben azonban korántsem egyforma, hiszen a szerzők többsége kifejezetten történésznek vallja magát kötetvégi életrajzi ismertetésében. Mindezzel együtt a szerzők által vizsgált témák valóban széles körűek, elemzik az egyén és a hatalom viszonyát, példákat hoznak a szocializmus korában élők életmódjára. Így többek között foglalkoznak a Rákosi-életrajzok kapcsán a vezérkultusszal (Apor Balázs), az államosított divattal (Simonovics Ildikó), a szocialista nagyvállalati utaztatással (Bata Tímea), az állambiztonság által szigorúan ellenőrzött vendéglátással (Havadi Gergő), illetve a különböző ifjúsági csoportosulások, galerik (Horváth Sándor) korszakbeli helyzetével. A változatos témák nem mindennapi forrásokkal párosulva pedig egészen eltérő megközelítésű vizsgálatokhoz vezetnek, így olvashatunk többek között fogalomtörténeti (Bolgár Dániel, Dupcsik Csaba) és *oral history*-elemzést (Tóth Eszter Zsófia) is. A mindennapok története többek között képeslapelemzés (Bata Tímea), 1956-os fotókhoz kapcsolódó kutatás (Balázs Eszter), illetve szocialista brigádok életének bemutatásán keresztül (Bartha Eszter) is az olvasók elé tárulhat. Interdiszciplinaritásról azonban inkább csak kötet szinten beszélhetünk, ugyanis az egyes tanulmányok szerzői zömmel megmaradtak saját területük szakirodalmának és módszereinek használatánál.

A kiadványt Apor Péter tanulmánya nyitja, amely a posztszocialista országokban folyó, a szocialista rendszerek kutatását célul kitűző társadalomtörténeti vizsgálatokat tárgyalja. A szerző széles választékot kínál az olvasóknak ezekről az 1945 utáni időszakot feltáró, újszerű *kultúratörténeti* jellegű kutatásokról.⁴ Apor bemutatja többek között a diktatúrák kommunikációjával, nyelvhasználatával, illetve az ellenzéki hálózatokkal foglalkozó vizsgálatokat, azonban a leghangsúlyosabb

⁴ Egyetértek Horváth Sándor azon okfejtésével, amelyben az új, kulturális irányultságú történetírás kapcsán – a művelődéstörténet szinonimájaként használt kultúrtörténettel szemben – a *kultúratörténet* (cultural history) kifejezés használata mellett érvel. Horváth Sándor 2006: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. *Századvég* (11.) 40. 3–30. Az új kultúr(a)történetről lásd például: Majtényi György 2005: Az „új kultúrtörténet”-ről. *Aetas* (20.) 3. 162–169.

az a rész, amely – leginkább az *Alltagsgeschichte*⁵ és valamelyest a *mikrotörténelem*⁶ irányzatához kapcsolódva – az egyén diktatúráján belüli cselekvési lehetőségeit kívánja feltárni, ezzel is kiemelve azt a történelmi megközelítést, amely az embe-
rekre nem csupán mint a korszak passzív elszenvedőire tekint, hanem úgy, mint
annak aktív résztvevőire és alakítóira. A tanulmánykötetben valószínűleg Apor
Péter írása a leginformatívabb a történészek és társadalomkutatók számára, ugyanis
nagy számú külföldi kutatással és kiadvánnyal ismerkedhetünk meg a szerző jóvol-
tából. Megjegyzendő, hogy a tanulmány elkészítéséhez elvégzett munka és a szerző
nemzetközi szaktudományos olvasottsága igencsak imponáló.

Bolgár Dániel a kötet legfiatalabb szerzőjeként a tanulmánygyűjtemény egyik
legjobb és leginkább gondolatébresztő írását alkotta meg. Bolgár a kulákkérdést
a boszorkányperek analógiája kapcsán vizsgálja, ami eredeti és ötletes megközelít-
és. A szerző a kulákság fogalmát három mezőre osztva elemzi (*proto-, makro- és*
mikrokulák), azaz tulajdonképpen léptéket váltva mutatja be az '50-es évek rend-
szerellenségének képét először diskurzuselemzés, majd egy konkrét példa, egy Pest
megyei falu, Ceglédbercel kulákklistájának vizsgálatával. A tanulmány egyrészt arra
hívja fel a figyelmet, hogy nem volt olyan ember, aki eleve kuláknak született és
kulákjellemzőkkel bírt, csak kuláksággal vádolt emberek voltak. Másrészt azonban
létezett a kulák fogalma, amely mindenkinek mást jelentett. Bolgár a propagan-
dában megjelenő képet (ezt írja le a *makrokulák* fogalommal) a falusi kulákklista
realitásával (*mikrokulák*) szembeállítva bemutatja, hogy a két kulákkfogalom mar-
kánsan eltért egymástól. Vizsgálatai alapján a történész arra jut, hogy a kulák-
vád csak ürügy volt arra, hogy a helyiek leszámoljanak falubeli ellenségeikkel,
vagyis hasonló helyzetről van szó, mint a kora újkori boszorkányüldözések eseté-
ben. Ceglédbercel példája a *dolgozók és dolgoztalanok* közti konfliktusról árulkodik
szerinte, ami nem egyezik a kommunista párt által terjesztett *dolgozó és dolgoz-
tató* szembenállással (87.). A tanulmány érdemei mellett azonban azt is meg kell
jegyezni, hogy Bolgár Dániel 44 oldalon keresztül fejt ki nézeteit, ami roppant
sok, főként a többi írás terjedelmével összevetve. Szintén problémás az a forrás-
használati mód, amelyben a ceglédberceli esetelemzés alapja csupán egyetlen – az

⁵ Az *Alltagsgeschichte*, ez a német történettudomány berkeiből érkező, a hétköznapi történetével foglalkozó megközelítés szívesen vizsgálja a diktatúrákban élő *kisemberek* sorsát, lehetőségeit, mintegy magyarázatot keresve a diktatúrák természetére az emberek cselekvési szabadságának határait elemezve. A kötet szerkesztőjének nevéhez fűződik az *Alltagsgeschichte* eddigi talán legsikeresebb hazai adaptációja: Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ: mindennapi Sztá-
linváros*. Budapest. Az *Alltagsgeschichte* irányzatáról lásd többek között Majtényi György 2001: „Uraltak” vagy „önfejűek”? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall* (2.) 5–6. 242–252.

⁶ A *mikrotörténelem* – leegyszerűsítve – kis közösségek intenzív, „sűrű” leírásával és annak az álta-
lánosabb viszonyokhoz való kapcsolásával, az ún. léptékváltással próbálja meg áthidalni az eset-
tanulmányok és a nagy struktúrákkal dolgozó makrovizsgálatok történelmi világa közötti hiátust.
A mikrotörténelemről lásd többek között Czoch Gábor 1999: A társadalmi rétegződés mikro-
és makrotörténelmi vizsgálata. *Századvég* (4.) 15. 17–38.; Szijártó M. István: A mikrotörténelem.
In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) 2003: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest,
494–513.

írott forrásokkal való szembesítésre szolgáló – interjú volt. Ez egyrészt mennyiségre is kevés, másrészt jelentősen torzíthatja is az elemzésben bemutatott történeti képet. A kutatás középpontjában azonban nem Ceglédbercel '50-es évekbeli társadalmá áll, ezért a történész eljárása nem csorbította a tanulmányban felvázolt – valóban újszerű és inspiratív – modell értékét.

Farkas Gyöngyi tanulmánya szintén a kulákkérdést interpretálja, ám más szemszögből. Igen érdekesen mutatja be az '50-es évek oly jellemző, ellenségkereső és egyben ellenségkreáló képét. Farkas nagyon pontosan ábrázolja azt a folyamatot, ahogy egy egyszerűnek tűnő verekedésből egyszer csak kulákper kerekedik, még hozzá úgy, hogy a verekedő felek helyett egy addig ártatlannak tűnő embert tesznek meg a per fővádlottjává. A szerző remekül nyúlt forrásaihoz és az ítéletből visszavezetett történeti szituáció is valóságosnak tűnik. Mindezzel együtt a tanulmány elméleti és módszertani kereteit tekintve korántsem mondható tökéletesnek. A felhasznált szakirodalom rendkívüli szűkössége mellett a forráselemzés is hagy némi kívánnivalót maga után. Bár nagyon fontos a történész azon megállapítása, hogy a bírósági perek szövegei manipuláltak, azonban mégis vannak olyan bírósági kijelentések, amelyeket valósnak fogad el (például a traktorosokét, akik érdek nélküli szemlélők Farkas szerint – 97.), ez az ellentmondás nem igazán érthető. Sok az idézőjeles szövegrész, ami elbizonytalanítja az olvasót, nem tudjuk, ki is beszél, miért is van minden relativizálva, miért szerepel idézőjelben a *kulák*, ha például a vele egy bekezdésben szereplő *ellenséges szándék* nem (94.).

Farkas Gyöngyi tanulmányát követi Bódy Zsombor írása, aki az 1945–1948 közötti időszakot vizsgálva arra keresi a választ, hol húzódtak a politika határai a társadalomban. Kérdésfeltevése azokkal a politikai állásfoglaláshoz is kapcsolódó érvelésekkel kíván vitába szállni, amelyek ezt az időszakot vagy a demokrácia csírájaként, vagy a kommunizmus bevezető fázisaként látatják. Bódy a kérdés objektívebb, társadalomtörténeti megközelítését javasolja, amelyhez öt nagyvállalat személyzeti politikáját vizsgálja az említett években. Bár nem derül ki az írásból, miért éppen ez az öt cég került elemzésre, de az közös bennük, hogy ekkor a Szociáldemokrata Párt (SZDP) felügyelete alá tartoztak. A történész kimutatja, miként érvényesült az SZDP befolyása a vállalatok személyzeti politikájára, illetve megvilágítja azt a küzdelmet is, amit a többi párt is az elemzésbe vont nagyvállalatokért folytatott. Bódy konklúziója az, hogy *többpárti totalitarizmus* jellemzi az 1945 utáni éveket egészen 1948-ig, ugyanis a pártok benyomultak olyan területekre is, ahol klasszikus demokráciában semmi keresnivalójuk sem lett volna. Ez a folyamat azonban nem 1945-ben indult, hanem illeszkedett abba a zsidótörvényektől datálható eseménysorozatba, amely során a politika egyre jobban beleszólt az addig szférájába nem tartozó (gazdasági, társadalmi, kulturális) ügyekbe. Bódy Zsombor írása rendkívül inspiráló, és egy későbbi monografikus feldolgozás ígéretét hordozza, ami azonban azt is jelenti, hogy kutatásai még közel sem fejeződtek be. A leginkább aggályosnak az tűnik, hogy öt SZDP-felügyelet alatt álló nagyvállalat példája alapján tesz a gazdasági életre vonatkozó általánosításokat, ugyanis adatszerűen nincs tisztázva például, hogy

mi a helyzet a kisgazda és parasztpárti felügyeletű nagyvállalatokkal, illetve mi történt ezekben az években a nagyvállalati szint alatti gazdasági cégekkel. Emellett az már csak apró megjegyzés, hogy a B-listázások nem a 19.5000/1946., hanem az 5.000/1946. M. E. rendelethez köthetőek (121.).

A kötet – számomra – legérdekesebb írása Majtényi György nevéhez fűződik, aki tanulmányában a szocialista uralmi elitet vizsgálja abból a megközelítésből, hogyan vették át elődjeik helyét és jutottak be a „képzeletbeli vörös szalonba” (289.). Írásában gyökeresen új szemszögből mutatja be az új elitet, ugyanis nem a polgári értékek ellenségeiként, hanem bizonyos szempontból éppen a régi hagyományok őrzőiként ábrázolja őket. Ehhez az antropológiai szemléletű következtetéshez a szerző példák hosszú ismertetése után jut el. Megmutatja például, hogyan működhetek azok az amúgy a szocialista időszakban polgárinak minősített szórakozási formák, mint a luxusvendéglátás, a vadászat, illetve kik juthattak hozzá a különlegesnek számító fogyasztási javakhoz (luxuslakás, autó). A neves amerikai történész, Sheila Fitzpatrick nyomán végül arra a következtetésre jut Majtényi, hogy a szocialista elitet nem is az ideológia és a társadalmi azonosságtudat, hanem az életforma és a szokások közössége tartotta össze (314–315.). Ebben az életformában azonban bármilyen furcsa is, de a szocialista elit értékmentőnek is tekinthető a Horthy-korszakbeli szokások átvétele miatt. Valószínűleg ez a tanulmány tűnhet a legprovokatívabbnak a korszak hagyományos ábrázolásait ismerő olvasó szemében.

Itt most felfüggesztem a tanulmányok részletes ismertetését, bízva abban, hogy más recenziók a további írásokat is görcső alá veszik majd. Ehelyett a korszak kutatásához kapcsolódó néhány általánosabb, a kötet kapcsán felmerült problémát érintenék. Bár a kötetben az első, de korántsem az egyedüli Farkas Gyöngyi tanulmánya, amelyben előkerül a történetek szereplőinek azonosításával kapcsolatos eljárás problémája. Míg az országgyűlési képviselőknél közszereplő voltuk miatt ez nem okoz gondot (Tóth Eszter Zsófia munkájában), addig a különböző perek alá vont személyek azonosítása már aggályos adatvédelmi szempontból (lásd Farkas Gyöngyié mellett például Balázs Eszter és Horváth Sándor írását). Ezt a legegyszerűbb és talán a leghelyesebb álnevek használatával megkerülni (mint Bolgár Dániel teszi), ezzel ugyanis sem a történet értéke, sem a szereplők személyiségi joga nem csorbul.

A szerzők egy része sajátos értelmezésben használja – többek között – a *mikrotörténelem* és az *oral history* kifejezéseket. Csupán az *oral history*-t érintve, több tanulmány szerzője is használt interjúkat elemzése forrásául, de az interjúk forráselemzését lényegében csak Tóth Eszter Zsófia végezte el munkájában. Bolgár Dániel csupán egy interjút használt, Balázs Eszter, Bartha Eszter és Simonovics Ildikó pedig több esetben is kritika nélkül fogadta el tanulmányában az interjúalanyok közléseit. Bartha azon kijelentése például, miszerint a jénai Zeiss és a győri Rába dolgozóival folytatott beszélgetések azt mutatják, hogy a szocialista brigádok nem bírtak politikai jelleggel, sőt akár rendszerellenes hangokat is hallathattak, eléggé merésznek tűnik két gyár dolgozóinak mai elbeszélésére alapozva (248–249.).

A tanulmányok forráshasználata kapcsán végül szóvá kell tennem, hogy a szocializmus korának bemutatása során alig nyúltak a szerzők az állampárt helyi szerveinek iratanyagához (kivétel Bartha Eszter írása). Pedig az egyes területi pártbizottságok és alapszervezetek anyaga nem intézhető el egyszerűen azzal, hogy az uralmon lévők forrásai lévén úgyis manipuláltak, hiszen az új kultúrátörténet egyik sarokköve éppen az, hogy *minden forrás torzít*, csak fel kell ismerni, hogy miben és milyen mértékben.

Végül lássuk a kötet szerkezetével kapcsolatos kérdéseket. Nem egyszerűs tanulmánykötetek esetében általában a szerkesztő(k) válogatási elveit, a szerkesztés következetességét, a megjelent könyv egységességét szokás bírálat tárgyává tenni. Jelen esetben a válogatási elvek mikéntjét illetően sötétségben tapogatózunk, ugyanis hiányzik a kötetből az a szerkesztői bevezető, ami választ adhatna erre a kérdésre. A kiadvány ugyan egy rövid előszóval indul – ezt azonban ismeretlen okból nem a szerkesztő, hanem Gyáni Gábor jegyzi –, de ez sem ad semmi konkrét utalást arra vonatkozóan, hogy például kiknek szánták a kötetet (népszerűsítés vagy/és tudományos jelleg volt-e a cél) vagy miért éppen ezek a szerzők és témák kerültek a válogatásba. Nem mindegy ugyanis egy gyűjteményes kötet megítélésekor, milyen célnak kíván megfelelni. Nem tudjuk, hogy felkérésre készültek-e a munkák, vagy a szerkesztő nagyobb számú tanulmányból válogathatott. Nem tudjuk azt sem, mikor zárták le a kéziratot, ami így a hivatkozások aktualitásának számonkérését teszi értelmetlenné. Ezeket meg lehetett volna előzni egy néhány oldalas szerkesztői bevezetővel, amelyben például be lehetett volna mutatni azt az OTKA-kutatást is, amiről azóta más fórumon már említést tett a szerkesztő, s amely feltehetően a kötet alapjául szolgált.⁷

A szerkesztés következetességének próbájaként tegyük vizsgálódás tárgyává a kötet tanulmányainak terjedelmi adatait. A már említett előszót 14 munka követi, azaz elméletileg hozzávetőlegesen 25 oldalnyi terjedelem jut(na) egy-egy szerzőre. Ha megnézzük a végeredményt, akkor ettől markánsan eltérő adatokat találhatunk. Az egyes írások hossza 15 (Havadi Gergő) és 44 oldal (Bolgár Dániel) között szóródik, azaz ebből a szempontból nem igazán nevezhetjük a kötetet egységesnek. A tanulmányok sorrendje általában meghatározó jelentőségű a gyűjteményes kötetek összeállításakor. Jelen esetben úgy tűnik, hogy a vizsgált témák időrendjét alapul véve kerültek a munkák a végleges helyükre. Ez alól az első tanulmány, Apor Péter bevezető jellegű írása az érthető kivétel. Ugyan a kötet nincs fejezetekre bontva, de a tárgyalt témák időbeliségét tekintve négy részre oszthatjuk a tanulmányokat. Az egész korszakra vonatkozó Apor-írás után négy, az 1945–1956 közötti időszakot vizsgáló mű következik, majd az egyetlen 1956-os tematikájú Balázs Eszter-írás után jön nyolc, 1956 utáni történet. A nagyobb kronológiai csoportok elkülönítése után azonban nincsen további tagolás, az egyes korszakokat érintő írások sorrendje esetlegesnek tűnik. Nem

⁷ A Horváth Sándorral – a tanulmánykötet megjelenése kapcsán – készített HVG-interjú szövegét lásd http://hvg.hu/kultura.korszellem/20080915_rakosi_kadar_korszak_horvath_sandor.aspx (A letöltés ideje: 2008. december 28.)

teljesen érthető például, hogy miért nem Bódy Zsombor 1945–1948 közötti eseményekkel foglalkozó írása nyitotta a Rákosi-korszakhoz köthető tanulmányok sorát, és miért nem Majtényi György 1950–1960-as évekkel foglalkozó munkája került az 1956 utáni időszakot tárgyaló rész élére. Mivel a nagyobb csoportokon belül sem a direkt időrend, sem a szerzők nevének sorrendje nem játszott szerepet, ezért két feltételezéssel élhetünk a tanulmányok rendjét illetően. Ezek szerint egy a szerkesztő által felállított, de nem ismertetett „fontossági sorrend” döntött a tanulmányok helyéről, vagy az írások sorrendisége nem számított meghatározó szerkesztési szempontnak. Valószínűsíthetően ez utóbbi áll közelebb a valósághoz.

Érdeemes megvizsgálni azt a kérdést is, vajon tudományos vagy népszerűsítő céllal készült-e a kiadvány. A kötet tudományos jellegét bizonyítja, hogy a szerzők nem esszéket, hanem hivatkozásokkal alaposan megúzdelt, a történésektől megkövetelt szaktudományos igényeknek megfelelő írásokat készítettek. Az egyes szerzők hivatkozási listája eltérő nagyságú, ez azonban nyilvánvaló összefüggésben van a tanulmányok hosszával, illetve a téma feldolgozottsági fokával. Ettől függetlenül mindenképpen érdemes kiemelni Apor Péter, Bolgár Dániel, Horváth Sándor és Majtényi György imponáló hivatkozásjegyzékét, amely széles körű szakirodalmi és forrásismeretről tanúskodik. A tanulmánykötet népszerűsítő jellegére utal azonban – ám az írások tudományosságát természetesen nem cáfolja – az a tény, hogy a szerkesztő beválogatott a kötetbe két olyan tanulmányt (Tóth Eszter Zsófia, Balázs Eszter)⁸ is, amelyek ha nem is másodközlések, de erős átfedésben vannak szerzőjük egy-egy már megjelent cikkével. Szerencsére szerzőink korrekt módon nem is hallgatják el korábbi írásukat. A szerkesztői döntés helyességét igazolja, hogy az érdekes téma (munkásnők az országgyűlésben, illetve egy 1956-os fotó elemzése), a jó stílus és a közérthető nyelvezet miatt a két írás valószínűleg a nagyközönség számára legélvezhetőbbek közé tartozik. Szintén inkább a szélesebb olvasótábort megszólítók közé sorolhatjuk azokat a szerzőket is, akik nem mentek bele írásukban különböző elméleti fejtegetésekbe, hanem csupán a témájukhoz kapcsolódó források bemutatására és elemzésére vállalkoztak.

A szerkesztői szándékok további fontos mutatója magának a kötet címének és borítójának megválasztása. A *mindennapok* hangsúlyozása egyértelmű kiállítás az *Alltagsgeschichte* irányzata mellett, a borító is ötletesen a hétköznapok képeit jeleníti meg egy ötágú csillag képébe szerkesztve. A piros és fehér (szürke) színválasztás utal a korszak szimbolikájára, amelyre jellemző – és ezt a zöld szín hiánya a borítón is jelzi – a nemzeti jellegű szimbólumok teljes mellőzése. A címben szereplő, a tárgyalt korszakra való hivatkozás azonban inkább a szélesebb olvasóközönségnek szánt figyelemfelhívásnak minősíthető, mivel történeti periódusként nem értelmezhető az a megjelölés, hogy „Rákosi és Kádár korában”. Ezek szerint például Bódy Zsombor 1945–1948 közötti időszakkal foglalkozó

⁸ Bódy Zsombor tanulmánya részint illeszkedik e sorba, mivel írásának egy rövidebb, átdolgozott változata időközben megjelent a *Kommentár* című folyóiratban. Bódy hivatkozik is a cikkben eme korábbi, a tanulmánykötetben megjelent írására. A cikket lásd *Kommentár* (3.) 2008: 3. 61–69.

írása is Rákosi korszakában játszódik, ami nem tűnik túlzottan szerencsés korszakolásnak a tanulmánykötet célkitűzéseit ismerve. A kiadványtól címe alapján mindenesetre a szocializmus időszakának hétköznapijainak újszerű bemutatását vártuk előzetesen. Ennek az elvárásnak Dupcsik Csaba írása kivételével megfelel a kötet. Dupcsik polgárosodás-diskurzuselemzése fontos tudományos problémát mutat be, de valószínűleg nem ebben a kötetben lett volna a helye, ugyanis ez a téma lényegében semmit sem mond el a Kádár-korszak mindennapjairól.

A szerkesztés következetességét és így a kiadvány egységességét illetően felmerülnek tehát kétségek és a fentebb elemzetteken kívül is vannak még további apró hibák, például a kötet rövidítésjegyzéke korántsem teljes, illetve előfordul, hogy a lábjegyzetek duplán szerepelnek (304., 326.). Mindezek azonban nem érintik azt a tényt, hogy minden kisebb hibájával együtt a magyar jelenkorkutató társadalomtörténet alapvető munkája született meg a tanulmánykötettel. A kiadvány egyik fontos tanulsága – az új nézőpontokra és forrásokra való figyelemfelhívás mellett – talán az lehet, amit Bódy Zsombor emel ki tanulmánya végén K. Horváth Zsolt vizsgálataira is hivatkozva: azaz a hatalom *csupán* a potenciális áldozatokat jelölte ki, de a helyi konfliktusokban dönt el, hogy ki lett a tényleges áldozat (128.).⁹ A szocialista rendszerek ezen ellenségkereső jellemzője éppúgy megfigyelhető Bolgár Dániel és Farkas Gyöngyi '50-es éveket megelevenítő leírásában, mint Horváth Sándor Kádár-korszakra vonatkozó ifjúságkutatásában. Azaz a tanulmánykötet is azt jelzi, hogy nem tarthatóak már azok a történeti elemzések, amelyek csupán a politika irányítóit vizsgálva elemzik a jelenkor történelmét, hanem a hitelesebb történeti képhez szükség van a helyi közösségek tagjai viselkedésének feltárására is.

Koltai Gábor

⁹ K. Horváth Zsolt 1998: Historizált emlékezet mint „személyes történelem”. Az ötvenes évek kirekesztő mechanizmusai az emlékezet és a történelem szemszögéből. *Századvég* (3.) 8. 33–66.